

PEMAKAIAN ARAHAN AMALAN DI MAHKAMAH SYARIAH MENURUT PERSPEKTIF HUKUM SYARAK: SATU ANALISIS

Zubaidi Sulaiman

Akademi Pengajian Islam, Universiti Malaya

E-mail: hakimrsgm@gmail.com

Ahmad Hidayat Buang

Akademi Pengajian Islam, Universiti Malaya

E-mail: ahidayat@um.edu.my

Abstrak

Arahan Amalan telah diperkenalkan di Mahkamah Syariah di Malaysia sejak tahun 2000. Pemakaian Arahan Amalan merupakan satu usaha ke arah mewujudkan setiap Mahkamah Syariah di Malaysia mempunyai amalan dan standard operasi serta prosiding yang sama. Kajian ini bertujuan untuk menganalisis dan menjelaskan asas-asas pemakaian Arahan Amalan menurut perspektif Hukum Syarak. Tinjauan kepada teks-teks perundangan Islam mendapati tiada perbincangan khusus berkaitan dengan Arahan Amalan Mahkamah sebagaimana dalam bentuknya hari ini. Walau bagaimanapun, dapatan kajian menunjukkan pemakaian Arahan Amalan di Mahkamah Syariah adalah berasaskan hukum Syarak melalui nas-nas al-Quran dan al-Hadith, amalan sahabat serta menepati prinsip-prinsip Syarak seperti kaedah *istislah*, *istihsan*, *taysir*, *raf'u al-haraj*, mengelakkan *masyaqqah* dan *dharar* serta *saddu ẓara'i* dalam kerangka pelaksanaan Siasah Syar'iyah. Selain itu, pemakaian Arahan Amalan juga bertepatan dengan Maqasid Syariah Ammah dan maqasid kehakiman itu sendiri iaitu menegakkan keadilan. Hasil kajian ini amat signifikan untuk memperkukuhkan lagi dapatan kajian yang dijalankan sebelum ini tentang kesahihan Arahan Amalan sebagai salah satu sumber rujukan utama di Mahkamah Syariah selain undang-undang statut yang berkuatkuasa.

Kata Kunci: *Arahan Amalan, Mahkamah Syariah, Hukum Syarak, Maqasid Syariah*

Abstract

Practice Direction has been introduced in the Syariah Court in Malaysia since 2000. The application of Practice Direction is an effort towards creating every Syariah Courts in Malaysia to have the same practice and standard of operation and proceedings. A qualitative approach using library research aims to analyze and clarify the basics of the Practice Direction application based on the Islamic Law perspective. Surveys to Islamic legal texts found that there was no specific discussion related to the Court Practice Direction in its form today. However, the findings of the study show that the application of Practice Direction in the Syariah Court is premised on Syariah Law through the nas-nas al-Quran and Al-Hadith, and the practice of companion. It also complies with Islamic principles such as method of the *istislah*, *istihsan*, *taysir*, *raf'u al-haraj*, avoiding *masyaqqah* and *dharar* as well as *saddu zara'i* in the framework of the implementation of *Siasah Syar'iyah*. In addition, the application of Practice Directions corresponds with the *Maqasid Syariah* Ammah and the *maqasid* of the judiciary itself which is to uphold justice. The results of this study are very significant to further strengthen the findings of the previous research on the validity of Practice Direction as one of the main references in the Syariah Court other than the statute law in force.

Keywords: Practice Direction, Syariah Court, Syariah Law, Maqasid Syariah

Pendahuluan

Objektif utama amalan pentadbiran kehakiman Islam adalah untuk memberikan keadilan khususnya kepada pihak-pihak yang bertikai.¹ Apa-apa amalan dan peraturan yang hendak dilaksanakan perlulah menjurus kepada kepentingan keadilan. Ini adalah kerana keadilan merupakan objektif syarak (*Maqasid Syariah*) dalam pentadbiran kehakiman Islam. Amalan pentadbiran kehakiman Islam yang diamalkan di Mahkamah Syariah di Malaysia adalah berpaksikan kepada asas-asas yang digariskan oleh Hukum Syarak. Peruntukan

---

¹ Ibn Farhun, *Tabsirah al-Hukkam fi Usul al-Aqdiyah Wa Manabij al-Ahkam*. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, 1995, jld. 1 hlm. 13, Ibn Qudamah, *Al-Mughni*, Beirut : Dar al-Fikr, 1994, jld. 11, hlm. 374. Lihat Surah al-Ma'idah Ayat 8 & Surah al-Nisa' Ayat 58. Lihat juga Muhammad Ali al-Sabuni, *Mukhtasar Tafsir Ibn Kathir*, Beirut: Dar al-Ihya' al-Turath al-'Arabi, 1996, jld. 1 hlm. 406.

husus telah dimasukkan di dalam undang-undang yang digunapakai bagi menjamin setiap prosedur dan proses pentadbiran agar selari dengan kehendak Syarak.² Seksyen 230 Akta Prosedur Jenayah Syariah (Wilayah-Wilayah Persekutuan) 1997³ dan seksyen 245 Akta Tatacara Mal Mahkamah Syariah (Wilayah-Wilayah Persekutuan) 1998⁴ adalah antara contoh peruntukan-peruntukan mengikat pentadbiran Mahkamah Syariah agar tidak menyimpang daripada prinsip-prinsip yang ditetapkan oleh Hukum Syarak. Salah satu mekanisme untuk merealisasikan keadilan sebagaimana yang dituntut oleh Syarak, Jabatan Kehakiman Syariah Malaysia (JKSM) yang ditubuhkan pada tahun 1998 dalam usaha untuk menyelaraskan dan menyeragamkan aspek-aspek perundangan dan pentadbiran Mahkamah Syariah di seluruh Malaysia telah mengambil tindakan dengan mengeluarkan arahan amalan dari semasa ke semasa untuk diikuti dan diterima pakai oleh semua Mahkamah Syariah di Malaysia. Namun, disebabkan tiadanya perbincangan secara khusus oleh para sarjana fiqh mengenai Arahan Amalan dalam penulisan-penulisan mereka, justeru timbul persoalan adakah pengeluaran dan pemakaian Arahan Amalan di Mahkamah Syariah mempunyai asas-asas Syarak yang jitu atau ia hanya merupakan tindakan yang diambil untuk tujuan pentadbiran semata-mata.

Metode Kajian

Kajian ini menggunakan pendekatan kualitatif (*qualitative approach*). Metodologi yang digunakan untuk pengumpulan data adalah berbentuk kepustakaan iaitu bersumberkan buku ilmiah, fakta-fakta, undang-undang substantif dan prosedural serta dokumen berautoriti seperti Arahan Amalan Mahkamah Syariah. Manakala penganalisan data pula menggunakan metode induktif dan deduktif. Metode yang digunakan bersesuaian dengan objektif yang ingin dicapai dalam kajian ini iaitu untuk menganalisis dan menjelaskan asas-asas pemakaian Arahan Amalan menurut perspektif Hukum Syarak.

---

²Daud Mohamad, Falsafah Pentadbiran Keadilan Jenayah Syariah: Satu Penghayatan Semula dalam *KANUN 27(1)*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 2015, hlm. 10-11.

³ Lihat juga seksyen yang sama di dalam Enakmen Tatacara Jenayah Syariah (Selangor) 2003, Ordinan Tatacara Jenayah Syariah (Sarawak) 2001 dan Enakmen Tatacara Jenayah Syariah (Kelantan) 2002.

⁴ Lihat juga seksyen yang sama di dalam Enakmen Tatacara Mal Mahkamah Syariah (Selangor) 2003, Ordinan Tatacara Mal Syariah (Sarawak) 2001 dan Enakmen Tatacara Mal Mahkamah Syariah (Kelantan) 2002.

Arahan Amalan Di Mahkamah Syariah Malaysia

Pengeluaran Arahan Amalan di Mahkamah Syariah yang bermula pada tahun 2000 merupakan suatu perkara yang boleh dikatakan baru hasil daripada adaptasi terhadap arahan amalan yang digunapakai di Mahkamah Sivil.⁵ Sehingga artikel ini ditulis, sebanyak 210 Arahan Amalan telah dikeluarkan oleh JKSM untuk diguna pakai di Mahkamah Syariah seluruh negara. Melalui laman sesawang rasmi Jabatan Kehakiman Syariah Malaysia (JKSM), arahan amalan telah didefinisikan sebagai;

“Pernyataan-pernyataan bercetak, yang dikeluarkan oleh Ketua Pengarah/Ketua Hakim Syarie, menunjukkan prosedur yang perlu diikuti dalam hal-hal tertentu atau polisi yang dicadangkan oleh pihak mahkamah dalam kes-kes tertentu tidak seperti peraturan mahkamah. Arahan Amalan adalah bertujuan sebagai satu arahan pentadbiran”

Menurut Mazni Abdul Wahab (2014)⁶, Arahan Amalan JKSM adalah suatu dokumen bertulis yang dikeluarkan oleh Ketua Pengarah JKSM atau Ketua Hakim Syarie berkaitan prosedur atau polisi yang mana ia perlu diikuti dan dipatuhi walaupun tidak berstatus undang-undang.

Arahan Amalan Dari Perspektif Hukum Syarak

Walaupun tiada nas yang khusus didapati membincangkan tentang Arahan Amalan, namun pemakaiannya tidak lari dari prinsip-prinsip umum yang telah dikemukakan dalam al-Quran dan al-Hadith. Al-Quran dengan jelas menegaskan bahawa menegakkan keadilan merupakan Maqasid Syariah atau objektif syarak dalam sistem kehakiman Islam. Firman Allah SWT yang bermaksud:

“Wahai orang-orang yang beriman, hendaklah kamu semua sentiasa menjadi orang-orang yang menegakkan keadilan kerana Allah, lagi menerangkan kebenaran; dan jangan sekali-kali kebencian kamu terhadap sesuatu kaum itu mendorong kamu kepada tidak melakukan keadilan. hendaklah kamu berlaku adil (kepada sesiapa jua) kerana sikap adil itu lebih hampir kepada taqwa. dan bertaqwalah kepada

---

⁵ Tun Abdul Hamid Mohamad, *Penambahbaikan Dalam Pelaksanaan Undang-Undang Harta Pusaka Islam Di Malaysia*, Seminar Pentadbiran Harta Pusaka Islam Malaysia 2014. Institut Penyelidikan Produk Halal UPM, 2014.

⁶ Mazni Abdul Wahab, *Pemeriksaan Mahkamah Syariah Melalui Pemakaian Arahan Amalan Jabatan Kehakiman Syariah Malaysia*. Tesis PhD, Universiti Malaya, 2014, hlm. 72.

Allah, Sesungguhnya Allah Maha Mengetahui dengan mendalam akan apa yang kamu lakukan.”⁷

Secara umumnya, dalam merealisasikan konsep keadilan dalam sistem kehakiman Islam, segala prosedur yang berkaitan hendaklah bermatlamatkan untuk menegakkan hak dan menghapuskan kebatilan sama ada secara langsung atau tidak langsung. Oleh yang demikian, apa-apa mekanisme yang boleh membawa kepada tercapainya keadilan seperti pengeluaran Arahan Amalan untuk menyeragam dan melicinkan perjalanan Mahkamah serta membantu para hakim untuk mencari keadilan adalah harus setakat mana tiadanya nas syarak yang menegahnya.

Arahan Amalan dibina hasil daripada ijihad yang dikeluarkan oleh pakar-pakar Syariah melalui Mesyuarat Arahan Amalan. Setelah dipersetujui secara konsensus oleh semua pakar yang terlibat, Arahan Amalan kemudiannya diluluskan dan dikeluarkan oleh Ketua Hakim Syarie yang merupakan ketua perkhidmatan kehakiman Syariah. Allah SWT berfirman yang bermaksud:

“Wahai orang-orang yang beriman, taatlah kamu kepada Allah, taatlah kamu kepada Rasul dan kepada Ulil Amri (orang-orang yang berkuasa) dari kalangan kamu...”⁸

Ayat ini memerintahkan semua orang mukmin mentaati Allah, Rasul dan Ulil Amri (pemerintah). Ulil Amri termasuklah juga para Hakim⁹ Mahkamah Syariah khususnya Ketua Hakim Syarie yang dilantik dan ditauliahkan oleh Yang di-Pertuan Agung/Sultan/Raja. Al-Mawardi telah menggariskan kewajipan orang Islam terhadap hakim ialah mentaatinya dalam perkara bukan maksiat kerana sesungguhnya apabila umat Islam telah membai’ah Imam/Khalifah, maka wajib taat kepadanya dalam semua perkara.¹⁰ Justeru, apa-apa Arahan Amalan yang dikeluarkan oleh Ketua Hakim Syarie untuk menjamin keadilan dilaksanakan hendaklah dipatuhi dan diterima pakai oleh semua hakim, pegawai mahkamah dan pihak-pihak yang terlibat.

---

⁷ Surah al-Ma’idah ayat 8.

⁸ Surah al-Nisa’ ayat 59.

⁹ Wahbah al-Zuhaili, *al-Fiqh al-Islami Wa Adillatuhu*, Damsyiq: Dar al-Fikr, 1997, Jld 8, hlm. 6190-6191.

¹⁰ Wahbah al-Zuhaili, *al-Fiqh al-Islami Wa Adillatuhu*, hlm. 6189-6190.

Pemakaian Arahan Amalan Di Mahkamah Syariah

Selain al-Quran terdapat banyak hadits berkaitan kewajiban mentaati pemerintah dan pihak berkuasa, antaranya hadits yang diriwayatkan oleh Abu Hurairah RA bahawa Rasulullah SAW bersabda yang bermaksud:

“Siapa yang taat kepada ku, maka dia telah taat kepada Allah, siapa yang derhaka kepada ku, maka dia telah derhaka kepada Allah, siapa yang taat kepada amir (pemerintah) ku, maka dia telah taat kepada ku, siapa yang derhaka kepada amir ku, maka dia telah derhaka kepada ku.”¹¹

Juga hadits yang diriwayatkan oleh Anas bin Malik RA bahawa Rasulullah SAW bersabda yang bermaksud:

“Dengar dan taatlah kamu kepada pemerintah sekalipun seorang hamba Habsyi yang kepalanya seakan-akan buah anggur selama mana dia menegakkan Kitab Allah’. Dalam riwayat yang lain pula, bahawa Rasulullah SAW bersabda kepada Abu Zarr RA: “Dengar dan taatlah walaupun kepada seorang Habsyi yang kepalanya seperti anggur.”¹²

Selain itu, terdapat hadits yang diriwayatkan oleh Abdullah bin Umar RA bahawa Rasulullah SAW bersabda yang bermaksud:

“Wajib atas setiap muslim dengar dan taat (kepada pemerintah) dalam urusan yang dia suka atau benci melainkan dia disuruh melakukan maksiat, jika dia disuruh melakukan maksiat maka tidak wajib dengar dan tidak wajib taat.”¹³

Begitu juga hadits yang diriwayatkan oleh Ali RA bahawa Rasulullah SAW yang bermaksud:

---

¹¹Al-Bukhari, Abu Abdullah Muhammad bin Ismail, *Sahih al-Bukhari, Kitab al-Abkam, Bab al-Sam'u wa al-To'ah li al-Imam, ma lam takun Ma'siah*, Damsyiq: Dar Ibn Kathir, 2002, hlm. 1764, hadits no.7137&Muslim, Abi al-Husin Muslim bin Hajjaj bin Muslim al-Qusyairi al-Naisaburi, *Sahih Muslim, Kitab al-Imarah, bab Wujub Tha'ah al-Umara; fi ghair Ma'siah wa Tabrimuha fi al-Ma'siah*, Al-Riyadh: Dar al-Salam, 2000, hlm. 824, hadits no. 4749.

¹²Al-Bukhari, *op. cit*, hlm. 1765, hadits no.7142 & Ibn Majah, Abi Abdillah Muhammad bin Yazid al-Qazwini, *Sunan Ibn Majah, Kitab al-Jihad, Bab Tha'ah al-Imam*, Qaherah: Dar Ihya' al-Kutub al-Arabiyyah, 2009, jld 2, hlm. 955, hadits no. 2860 & 2861.

¹³Al-Bukhari, *op. cit*, hlm. 1765, hadits no.7144&Muslim, *op. cit*, hlm. 826, hadits no. 4763.

“Ketaatan itu hendaklah pada perkara yang ma’ruf”¹⁴

Berdasarkan kepada hadith-hadith di atas, perintah atau arahan pihak berkuasa hendaklah dipatuhi dan diikuti selama mana ianya membawa kebaikan kepada orang-orang di bawahnya.¹⁵ Selain itu, terdapat juga hadith yang boleh menjadi asas ke arah pembinaan Arahan Amalan iaitu:

“Ketika mana Rasulullah mengutus Muaz bin Jabal ke Yaman untuk menjadi Qadhi, Baginda bertanya: “Apa yang kamu akan lakukan apabila dibentangkan kepada kamu kes yang perlu diputuskan?” Muaz menjawab: “Aku memutuskan berdasarkan Kitab Allah.” Baginda bertanya: “Sekiranya tidak ditemui dalam kitab Allah?” Muaz menjawab: “Aku memutuskan bersandarkan sunnah Rasulullah.” Tanya Baginda lagi: “Sekiranya tidak ditemui?” Muaz menjawab, “Aku berijtihad dengan pandanganku, aku tidak akan mencuaikannya.” Baginda lalu menepuk dada Muaz sambil bersabda: “Segala puji bagi Allah yang memberi taufik kepada utusan Rasulullah untuk mendapatkan sesuatu yang diredhai oleh Allah.”¹⁶

Hadith di atas menunjukkan prinsip pemakaian arahan amalan pada dasarnya sudah ada sejak di zaman Rasulullah SAW lagi. Bahkan terdapat banyak kes dan peristiwa yang berlaku di zaman Rasulullah SAW, sahabat dan tabi’in yang boleh disifatkan sebagai satu bentuk arahan amalan. Antaranya arahan yang dikeluarkan oleh Rasulullah SAW kepada Ali RA bersama Zubair RA dan Miqdad RA untuk memeriksa dan merampas dokumen yang dihantar ke Mekah melalui seorang wanita yang mengandung maklumat tentang perancangan Rasulullah SAW untuk menakluki Mekah. Apabila Ali RA menemui wanita tersebut di suatu tempat (antara Mekah dan Madinah) beliau menyuruh wanita itu menyerahkan dokumen rahsia itu. Wanita itu enggan berbuat demikian. Lalu Ali RA mengugut akan membuka semua pakaian wanita itu untuk mencari

---

¹⁴ Muslim, *op. cit*, hadith no. 4765.

¹⁵ Mustafa al-Nadawi, Abdul Karim al-Sayyid al-Badawi Ahmad Sulaiman, *Tazkirah al-Qadhi wa al-Mustaqdi*, Kaherah: Dar al-Kutub al-Misriyyah, 2015: 135.

¹⁶ Abu Daud, Sulaman bin Ash’ath bin al-Azadi al-Sijistani, *Sunan Abi Daud, Kitab Uqdiyyah, Bab Ijtihad al-Ra’yi fi al-Qadha*, Damsyiq: Dar al-Risalah al-’Alamiyyah, 2009, jld. 5, hlm. 443-444, hadith no. 3592.

dokumen berkenaan. Wanita tersebut kemudiannya segera menyerahkan surat itu.¹⁷ Arahan Rasulullah SAW dan apa yang dilakukan oleh Ali RA ini menjadi panduan dan amalan tentang keharusan untuk menjalankan pemeriksaan ke atas dokumen dan tubuh badan orang yang disyaki melakukan kesalahan dan jenayah meskipun pada dasarnya, memeriksa atau menggeledah dokumen dan tubuh badan seseorang adalah tidak dibenarkan kerana ia mencabul hak dan kebebasan peribadi.

Rasulullah SAW juga telah mengeluarkan arahan supaya seorang lelaki yang disyaki melakukan sesuatu yang tidak baik ditahan reman, kemudian baginda membebaskannya selepas itu.¹⁸ Selain itu, Rasulullah SAW pernah mengarahkan supaya mendera seorang lelaki yang disyaki menjadi perisik musuh ketika dalam peperangan sehingga ia mengakui peranannya sebagai perisik dan memberikan maklumat tentang kedudukan musuh kepada Rasulullah SAW.¹⁹

Selain itu juga, Rasulullah SAW juga telah mengeluarkan arahan berbentuk penurunan kuasa kepada beberapa orang sahabat untuk menjalankan siasatan ke atas tertuduh²⁰ bahkan menurunkan kuasa kepada beberapa sahabat untuk mendengar dan memutuskan kes. Rasulullah SAW juga pernah mengarahkan al Zubair al Awwam untuk menyeksa tertuduh yang telah melanggar arahan Nabi SAW ketika tamatnya peperangan Khaibar agar tidak menyorok harta-harta yang telah berjaya dikuasai oleh tentera Islam.²¹ Peristiwa ini menjadi dalil menurut sebahagian ulama antaranya ulama Hanabilah seperti Ibn Qayyim, ulama Syafiiyyah seperti Al Mawardi, ulama Malikiyyah seperti Ibn Farhun dan ulama mutaakhirin dari Hanafiyah untuk membenarkan tertuduh yang mempunyai asas yang kuat untuk dikaitkan dengan tuduhan tersebut dipukul dan diseksa sehingga mengaku salah.

Pada zaman pemerintahan Khulafa' al-Rasyidin, Khalifah Umar al-Khattab RA pada zaman pemerintahannya telah menulis surat kepada Abu Musa al-Asy'ari yang dikenali sebagai *Risalah al-Qadha*²² yang menjelaskan prinsip-prinsip penghakiman kepada para hakim apabila membuat sesuatu

---

¹⁷ Al-Bukhari, op.Cit, *Kitab al-Jihad, Bab al-Jaasus*, hlm. 740, hadith no.3007, Ibn Qayyim, *al-Turuq al-Hukmiyyah fi al-Siyasah al-Syar'iyah*, Al-Qaherah: Dar al-Hadith, 2002, hlm. 9. Lihat juga Naswah al-Ulwani, *al-I'tiraf fi al-Da'wa al-Jazaiyyah Dirasah Muqaranah baina al-Syariah wa al-Qanun*, Beirut: Muassasah al-Risalah, 2004, hlm. 171.

¹⁸ Al-Tirmizi, Abu Isa Muhammad Ibn Isa, *al-Jami' al-Saghir*, Beirut: Dar Ihya' al-Turath, t.t., jld. 4 hlm. 28, lihat juga Ibn Farhun. *Tabsirah al-Hukkam fi Usulil-Aqdiyah wa al-Hakam*, Beirut: Dar al-Fikr, t.t., jld 2, hlm. 310 & Naswah al-Ulwani, op. cit, hlm.155.

¹⁹ Ibn Farhun, op. cit, hlm.106-107.

²⁰ Naswah al-Ulwani, op. cit, hlm. 142.

²¹ Ibn Qayyim, op. cit, hlm. 13-14.

²² Arnus, Muhammad Mahmud, *Tarikh al-Qadha' Fi al-Islam*, Kaherah: al-Matba'ah al-Misriyyah, t.t., hlm. 13, Musharrafah, 'Atiyyah Mustafa, *Al-Qadha fi al-Islam*. Misr: Dar al-Ghad al-'Arabi, 1996.

penghakiman. Amalan ini diteruskan oleh Khalifah Uthman bin Affan dan Khalifah Ali bin Abi Talib untuk memantau dan menasihati para hakim bagi memastikan pentadbiran kehakiman dapat berjalan dengan baik.²³ Manakala Khalifah Ali RA di zaman pemerintahannya telah membuat arahan supaya saksi-saksi di mahkamah hendaklah diletakkan secara berasingan dan soal siasat juga dibuat secara berasingan.²⁴ Arahan ini dibuat bagi mengelakkan berlakunya komunikasi dan pertukaran maklumat dalam kalangan saksi yang boleh menjejaskan proses perbicaraan dalam menegakkan keadilan. Seterusnya Khalifah Umar Abdul Aziz ketika menjadi khalifah Umayyah, telah menulis surat kepada pihak penguasa penjara di zamannya menjelaskan tatacara layanan yang perlu dilakukan ke atas tahanan²⁵ serta prosedur yang perlu dilakukan ke atas tertuduh sehingga membuat pengakuan bersalah.²⁶

Kes-kes yang disebutkan di atas menunjukkan bahawa arahan-arahan dalam pentadbiran keadilan dan tatacara undang-undang telah dikeluarkan oleh pihak yang tertinggi dalam pentadbiran seperti Rasulullah SAW dan para sahabat. Oleh itu, pemakaian Arahan Amalan sama ada berbentuk lisan dan tulisan yang sudah lama dipraktikkan dalam pentadbiran kehakiman Islam menjadi asas yang kukuh untuk diguna pakai dalam bentuk Arahan Amalan yang lebih bersistematik di Mahkamah Syariah pada masa kini.

Dalam merealisasikan keadilan, institusi kehakiman hendaklah dilengkapi dengan undang-undang yang lengkap dan juga personel yang berkebolehan dan cekap. Tinjauan kepada teks-teks perundangan Islam sedia ada didapati tiadanya perbincangan khusus berkaitan dengan arahan amalan mahkamah sebagaimana dalam bentuknya hari ini. Wael B. Hallaq (2005) mengulas berkenaan sukarnya untuk menemui rekod kehakiman Islam seperti berikut:-

“For example, we possess no court records or any other source that can inform us how the judiciary operated during the formative period, or what went on in courts. We have no clear idea of the types of problems that were litigated, how they were resolved, what legal doctrines were applied, how the parties represented themselves, how accessible courts were for women, how the judges

---

²³ Muhammad Salam Madkur, *al-Qadha fi al-Islam*, Mesir: Dar al-Nahdah al-'Arabiyyah, 1964, hlm.30.

²⁴ Naswah al-Ulwani, *op. cit*, hlm.142.

²⁵ Abu Yusuf, Ya'kub bin Ibrahim, *al-Kharaj*, Tunisia: Dar al-Busalamah li al-Nasyr, 1997, hlm. 151, Naswah al-Ulwani, *op. cit*, hlm.161-162.

²⁶ Naswah al-Ulwani, *op. cit*, hlm.148.

used social and/or tribal ties to negotiate and solve disputes, and so forth”

27

Pemakaian Arahan Amalan juga berteraskan kepada Maqasid Syariah atau objektif syarak dalam kehakiman iaitu menegakkan keadilan dan menafikan kezaliman. ‘Izz al-Din Abd al-Salam (1991) menjelaskan bahawa kekuasaan (*al-wilayah*), kehakiman (*al-qadha*), undang-undang keterangan (*al-syabadat*) disyariatkan untuk *jalb al-maslahah* (menarik kebaikan) atau *dar al-mafsadah* (menolak keburukan).²⁸ Oleh yang demikian sebarang tindakan yang diambil oleh pihak berkuasa yang boleh mendatangkan kebaikan, menolak kemudharatan dan memastikan keadilan lebih terjamin seperti pengeluaran arahan amalan untuk melicinkan pentadbiran mahkamah dan memudahkan prosiding kes di mahkamah. Ia juga selari dengan kaedah fiqh *ibahah al-nafi’ wa bazar al-dhor* (mengharuskan perkara yang memberi manfaat dan mencegah perkara yang membawa mudharat).

Al-Raysuni (2009)²⁹ dan Ibn ‘Asyur (1998)³⁰ memperincikan tentang *Maqasid Syariah Ammah* (umum) bertujuan untuk menjaga agama, nyawa, keturunan, akal dan harta selain bertujuan untuk menghilangkan kemudharatan, menghilangkan kepayahan, menegakkan keadilan di antara manusia dan mengeluarkan seseorang mukallaf dari dorongan hawa nafsunya, memelihara peraturan, menarik kebaikan, menolak keburukan, menyamaratakan semua manusia, memartabatkan Syariah, memperteguhkan umat dan sebagainya. Kesemua maqasid yang dinyatakan oleh al-Raysuni dan Ibn ‘Asyur ini adalah selaras dengan tujuan pemakaian arahan amalan di Mahkamah Syariah.

Selain itu, untuk mencapai *Maqasid Syariah* iaitu menjaga agama, maka sebarang langkah yang diambil untuk memperkukuhkan undang-undang Syariah dan memperkasakan institusi kehakiman Islam³¹ seperti mempekenalkan arahan amalan di Mahkamah Syariah adalah termasuk dalam objektif ini. Dalam mencapai objektif menjaga harta pula, arahan amalan dibuat antara lain bertujuan untuk mengelakkan berlakunya kelewatan penyelesaian kes di Mahkamah Syariah. Kes yang mengambil masa lama untuk diselesaikan

---

²⁷ Wael B. Hallaq, *The Origins And Evolution Of Islamic Law*, United Kingdom: Cambridge University Press, 2005, hlm. 2.

²⁸ Izzuddin bin Abd al-Salam, *Qawaid al-Ahkam fi Masalih al-Anam*, Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, 1999.

²⁹ Al-Raysuni, Ahmad, *al-Madkhal ila Maqasid al-Syar’iyyah*, Mansourah: Dar al-Kalimah, 2009, hlm. 13.

³⁰ Ibn ‘Asyur, Muhammad al-Tahir, *Maqasid Syariah al-Islamiyyah*, Qaherah: Dar al-Salam, 2007, hlm. 47.

³¹ Zulfakar Ramlee, *Prinsip Maqasid Syariah Dalam Pencegahan dan Penguatkuasaan Jenayah Syariah*, Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM), 2019, hlm. 2.

menyebabkan berlakunya pembaziran masa, tenaga dan wang ringgit terhadap pihak yang berurusan dengan mahkamah bahkan merugikan mahkamah itu sendiri.³² Manakala untuk mencapai objektif menjaga keturunan pula, arahan amalan dibuat bertujuan untuk memastikan penyeragaman dalam tindakan dan prosedur supaya keturunan manusia terpelihara. Struktur sosial masyarakat akan menjadi kacau bilau dan jalur keturunan yang suci akan tercemar jika peraturan mengenainya tidak ditadbir dan dikawal selia dengan baik. Untuk itu, arahan amalan seperti tatacara permohonan perkahwinan bawah umur,³³ wali hakim,³⁴ poligami,³⁵ pengesahan perkahwinan³⁶ dan pengesahan lafaz cerai³⁷ dikeluarkan untuk memastikan objektif menjaga keturunan tercapai.

Di dalam perundangan Islam, sumber disebut juga sebagai *adillah*. Ia terbahagi kepada dua bahagian iaitu sumber utama (*adillah qat'iyah*) dan sumber sekunder (*adillah ihtihadiyah*). Sumber utama terdiri daripada al-Quran dan al-Sunnah. Manakala sumber kedua terdiri daripada *ijma'*, *qiyas*, *masalih al mursalah*, *syaddu' zara'ie*, *istihsan*, *istishab* dan sebagainya. Sumber kedua ini yang diperolehi hasil ijihad para fuqaha' diperlukan bagi menyelesaikan masalah yang tiada nas

---

³² Sebagai contoh, Arahan Amalan No.12 Tahun 2005 iaitu Prosedur Menghidupkan Semula Kes Yang Telah Dibuang/Ditolak Sebelum Selesai. Ia menunjukkan bahawa kes yang telah ditutup dan dibuka semula, tidak perlu dimulakan dari awal kerana ia memberi maksud suatu pembaziran masa yang tidak perlu.

³³ Sebagai contoh, Arahan Amalan No. 4 Tahun 2019 iaitu Penentuan Mahkamah Yang Berbidang Kuasa Mendengar dan Membicarakan Permohonan Bawah Umur menetapkan bahawa permohonan tersebut hendaklah didengar dan dibicarakan di Mahkamah Tinggi Syariah kerana ia berkait isu-isu kebajikan dan masa depan pemohon yang memerlukan penilaian mendalam yang selayaknya ditangani oleh pihak Mahkamah Tinggi Syariah.

³⁴ Sebagai contoh, Arahan Amalan No. 8 Tahun 2002 iaitu Keutamaan Kes-Kes Wali Hakim/Raja yang menyatakan permohonan berkenaan hendaklah dibicarakan dan diputuskan pada hari yang sama kes itu didaftarkan.

³⁵ Sebagai contoh, Arahan Amalan No. 14 Tahun 2006 iaitu Kuasa Membicarakan Kes Poligami Di Bawah Seksyen 23 menghadkan bidangkuasa membicarakan kes poligami hanya di Mahkamah Tinggi Syariah.

³⁶ Sebagai contoh, Arahan Amalan No. 9 Tahun 2007 iaitu Amalan Pengesahan Perkahwinan yang Berlawanan Dengan Peruntukan Undang-Undang yang memberikan panduan yang lengkap tentang tatacara yang perlu diikuti oleh mahkamah dalam prosiding mal yang berhubung dengan pengesahan perkahwinan tersebut.

³⁷ Sebagai contoh, Arahan Amalan No.6 Tahun 2019 iaitu Amalan Pengesahan Talaq di Luar dan tanpa kebenaran Mahkamah serta Penjelasan Keengganan Bersumpah memberikan panduan terperinci kepada hakim dalam menjalankan perbicaraan pengesahan lafaz cerai supaya hakim tidak tersalah arah dalam perbicaraan yang keputusannya nanti memberi implikasi terhadap status hubungan suami isteri dan penentuan nasab yang berbangkit selepasnya.

dari sumber utama.³⁸ Dalam hal ini, pemakaian arahan amalan Mahkamah Syariah secara umumnya bersandarkan sumber utama (*adillah qat'iyah*) dan secara khususnya bersandarkan sumber sekunder (*adillah ijtihadiyyah*), namun jelasnya, pemakaian Arahan Amalan tidak bertentangan dengan hukum Syarak bahkan ianya selaras dengan prinsip-prinsip Syariah seperti kaedah *istislah*, *taysir* (memberikan kemudahan kepada pihak-pihak yang berurusan dengan mahkamah), *istihsan*, *raf'u al-haraj*, mengelakkan *masyaqqah*, menjaga *maslahah* dan menolak kemudharatan serta *syaddu al-zara'ie*.

Kaedah *istislah* menurut al-Zarqa (1998) ialah cara menentukan hukum syarak berpandukan *masalih al-mursalah*. Manakala *masalih al-mursalah* pula bermaksud mana-mana masalah yang mendukung Maqasid Syariah. Masalah tersebut pada asalnya tidak dinyatakan oleh nas syarak secara langsung tentang penerimaannya atau penolakannya. Al-Zarqa' memberikan contoh penggunaan *istislah* dalam konteks mahkamah iaitu menyusun pentadbiran mahkamah supaya lebih kemas dan berkesan seperti jadual, masa, fail dan dokumen.³⁹ Jelas di sini, kaedah *istislah* ini telah diaplikasikan dalam pemakaian Arahan Amalan ini. Tindakan yang diambil oleh JKSM ini juga amat bertepatan dengan kaedah *fiqh* yang menyebut: *tassarof al-imam 'ala ra'yyatuhu manut bi al-maslahah*⁴⁰ (tindakan yang diambil oleh pemerintah terhadap orang yang di bawahnya adalah berpandukan kepada masalah).

Pengeluaran arahan amalan juga selaras dengan prinsip *istihsan* sebagaimana yang dijelaskan oleh al-Zarkasyi iaitu suatu perkara dilakukan oleh mujtahid yang diyakini baik berdasarkan pemikiran yang teguh dan tetap meskipun tanpa dalil yang jelas namun tidak bercanggah dengan nas-nas Quran dan Hadith.⁴¹ Manakala al-Sarakhsi pula menegaskan *istihsan* sebagai meninggalkan kesukaran untuk memperoleh kemudahan.⁴² Pemakaian arahan

---

³⁸ Mohd. Nasran Mohamad, Sumber Perundangan Islam dalam *Dr. Amir Husin, Dr. Abdul Basir Mohamad, Dr. Mohd. Nasran Mohamad, Zaini Nasohab, Falsafah Perundangan Islam*, Kuala Lumpur: Mahzuum Book Services, hlm.17.

³⁹ Al-Zarqa, *al-Istislah wa Masalih al-Mursalah wa Usul Fuqaha'*, Damsyiq: Dar al-Qalam, 1998, hlm. 39.

⁴⁰ Al-Sayuti, Imam Jalaluddin Abdul Rahman, *al-Asybab wa al-Naz'ir*, Kaherah: Dar al-Salam, 1998, hlm. 278, Al-Nadawi, Ali Ahmad, *al-Qawaid al-Fiqhiyyah*, Damsyiq: Dar al-Qalam, 2007, hlm. 403, Muhammad Mahmud Ahmad Tholafahah, *Qa'idah Tassarof al-Imam 'ala al-Ra'yyah Manut bi al-Maslahah*, Riyadh: Maktabah al-Rasyd, 2008, hlm. 37-60, Abdul Aziz Muhammad Azam, *Qawaid al-Fiqh al-Islami*, al-Syarqiyyah: Maktabah al-Risalah al-Dauliyyah, 1999, hlm. 338.

⁴¹ Al-Zarkasyi, Badruddin Muhammad bin Bahadir bin Abdullah, *Bahr al-Mubit fi Usul al-Fiqh*, Kuwait: Wazair al-Auwqaf fi al-Syu'un al-Islamiyah, jld. 6 hlm. 93, Said Ibrahim, *Manhaj Ilmu Fiqh*, Kuala Lumpur: Dar al-Makrifah, 1997, hlm. 409.

⁴² Faruk Abdullah Karem, *al-Istihsan wa Namazaj min Tatbiqatibi fi al-Fiqh al-Islami*, Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, 2012, hlm. 23.

amalan juga mengambil prinsip istihsan iaitu menukarkan sesuatu hukum daripada dalil/hukum *kulliy*⁴³ iaitu kebebasan hakim (*istiqlal al-Qadhi*) dalam berfikir dan berijtihad (*hurriyat al-fikr wa al-ijtihad*)⁴⁴ dalam penghakiman tanpa dipengaruhi dan dipandu oleh mana-mana pihak kepada hukum takhsis/pengecualian iaitu kebebasan tersebut dipandu dan diikat⁴⁵ dengan arahan tertentu yang diyakini memberikan lebih keadilan dan kebaikan kepada semua pihak selama mana tidak bercanggah dengan nas-nas Syarak.⁴⁶ Dalam konteks pengeluaran Arahan Amalan ia lebih berbentuk *istihsan bi al-maslahah*.

Pemakaian arahan amalan juga menepati prinsip *taysir* iaitu memberikan kemudahan kepada pihak-pihak yang berurusan dengan mahkamah. Prinsip memberikan kemudahan kepada manusia ini ditegaskan dengan jelas melalui firman Allah SWT yang bermaksud :

*“Allah menghendaki kamu beroleh kemudahan dan Dia tidak menghendaki kamu menanggung kesusahan.”*⁴⁷

Rasulullah SAW bersabda yang bermaksud :

*“Permudahkanlah dan janganlah menyusahkan”*⁴⁸

Selain itu, pemakaian Arahan Amalan boleh menghapuskan kesulitan (*raf'u al-haraj*), mengelakkan kesukaran (*daf'u al-masyaqqah*) dan menghilangkan kemudharatan (*al-dharar yuzal*)⁴⁹ orang ramai terutama yang berurusan dengan Mahkamah Syariah. Kesan dari ketidakseragaman undang-undang, tatacara dan amalan antara satu mahkamah dengan mahkamah yang lain lebih-lebih lagi antara mahkamah yang berlainan negeri menimbulkan *haraj, masyaqqah* dan *dharar* kepada semua pihak yang terlibat. Dengan adanya Arahan Amalan yang menyeragamkan peraturan dan tindakan di semua Mahkamah Syariah di Malaysia pastinya dapat menghindarkan *haraj, masyaqqah* dan *dharar* dari terus berlaku. *Haraj* dan *Masyaqqah* juga dihadapi oleh para hakim dan pengamal undang-undang ketika memahami dan mentafsirkan peruntukan undang-undang yang umum, tidak jelas dan kabur. Kaedah fiqh menyebut; *al-masyaqqah tajlibu*

---

⁴³ Abdul Karim Zaidan, *al-Wajiz fi Usul al-Fiqh*, Kaherah: Dar al-Tauzi'e wa al-Nasyr al-Islamiyyah, 1993, hlm. 233.

⁴⁴ Abu Faris, Muhammad Abd al-Qadir, *al-Qadha fi al-Islam*. Cetakan keempat. Amman: Dar al-Furqan, 1995, hlm.191.

⁴⁵ Al-Rawahanah, Ali Jum'ah, *al-Nuzum al-Islamiyah*. Mafrag: Dar al-Masar, 2006, hlm. 7-8.

⁴⁶ Abd al-Aziz, Umar, *Syarh Adab al-Qadhi*. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, 1994, hlm. 22-23.

⁴⁷ Surah al-Baqarah ayat 185.

⁴⁸ Al-Bukhari, *op. cit*, hlm. 30 hadith no. 69.

⁴⁹ Al-Sayuti, *op. cit*, hlm. 210, al-Nadawi, *op. cit*, hlm. 287.

*al-taysir*⁵⁰ (kesukaran membawa kemudahan). Kaedah yang berkaitan menyebut; *izā ittasa' al-amr dboko*⁵¹ (Jika suatu perkara itu luas hendaklah disempitkan).

Seterusnya arahan amalan adalah bertepatan dengan prinsip *syaddu al-zara'ie* iaitu menutup pintu atau saluran yang membawa kepada keburukan dan kerosakan⁵². Kaedah ini juga biasa diperluaskan pemakaiannya kepada konsep membuka pintu-pintu yang membawa ke arah kebaikan atau sesuatu yang bermanfaat.⁵³ Berdasarkan prinsip ini, pemerintah boleh mengambil tindakan menyekat sesuatu perkara yang boleh membawa kepada keburukan demi menjaga kepentingan rakyat dan negara. Antaranya ialah dengan mengeluarkan Arahan Amalan tertentu dari semasa ke semasa. Selain itu, penggunaan kuasa budi bicara dan tafsiran undang-undang yang tidak terkawal dan terarah memberikan kesan yang tidak baik dan boleh menjejaskan keadilan dan kesaksamaan terlaksana.⁵⁴ Justeru arahan amalan yang dikeluarkan boleh menutup pintu-pintu berlakunya ketidakadilan dan kekhilafan dalam sesuatu penghakiman dan hukuman di mana para hakim dipandu dengan tatacara dan panduan yang jelas dalam menjalankan pentadbiran dan prosiding kehakiman.

Kesimpulan

Berdasarkan perbincangan yang dikemukakan di atas, dapatlah disimpulkan bahawa pemakaian Arahan Amalan di Mahkamah Syariah adalah satu tindakan wajar diambil oleh JKSM yang berasaskan hukum Syarak melalui nas-nas al-Quran, al-Hadith, amalan sahabat, prinsip-prinsip syarak dan kaedah-kaedah fiqh dalam kerangka pelaksanaan *siyasah Syar'iyah* berpandukan *maqasid Syariah* yang mesti diikuti, dipatuhi serta diterimapakai selagi mana ianya tidak bertentangan dengan hukum Syarak. Pemakaian Arahan Amalan juga menepati Maqasid Syariah dalam kehakiman iaitu menegakkan keadilan dengan membantu melicinkan pentadbiran sistem kehakiman Syariah di negara ini. Tidak kurang hebatnya, ia juga dapat membantu ke arah penyeragaman peraturan dan tindakan antara Mahkamah Syariah yang berlainan negeri di

---

⁵⁰ Al-Sayuti, *op. cit*, hlm. 194, al-Nadawi, *op. cit*, hlm. 302.

⁵¹ Al-Sayuti, *op. cit*, hlm. 209, Abdul Aziz Muhammad Azam, *op. cit*, hlm. 146.

⁵² Muhammad Hisyam al-Burhani, *Sadd al-Zara'ie fi al-Syariah al-Islamiyyah*, Beirut: Matba'ah al-Raihaniy, 1985, hlm. 52-56.

⁵³ Shukeri Mohammad, *Siasah Syar'iyah: Pelaksanaannya Dalam Pentadbiran Negara, Pelaksanaan Siasah al-Syar'iyah Dalam Konteks Semasa*, Jabatan Syariah, Kolej Islam Antarabangsa Sultan Ismail Petra (KIAS), 2011, hlm., 23.

⁵⁴ Abdul Aziz Bari, Kuasa-Kuasa Budi Bicara Teori dan Pemakaiannya dalam Undang-Undang Perlembagaan dan Undang-Undang Pentadbiran dalam *Jurnal Undang-Undang dan Masyarakat* 8(2004) 39-57.

negara ini. Hasil daripada penyeragaman ini, banyak kes-kes di Mahkamah Syariah dapat diselesaikan dengan cepat. Ia juga telah mengurangkan kegusaran pelanggan-pelanggan Mahkamah Syariah. Justeru, pentadbiran Mahkamah Syariah seluruh negara telah bertambah baik dari semasa ke semasa dan mula mendapat perhatian dan pujian masyarakat awam walaupun tidak dinafikan masih banyak perkara yang perlu ditambah baik dan dipertingkatkan.

DAFTAR RUJUKAN

Al-Quran dan Terjemahannya.

Abd al-Aziz, Umar, *Syarb Adab al-Qadhi* (Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, 1994).

Abdul Aziz Bari, “Kuasa-Kuasa Budi Bicara Teori dan Pemakaiannya dalam Undang-Undang Perlembagaan dan Undang-Undang Pentadbiran”, dalam *Jurnal Undang-Undang dan Masyarakat* 8 (2004) 39-57.

<http://ejournal.ukm.my/juum/article/view/26420> diakses 20Ogos2020.

Abdul Aziz Muhammad Azam, *Qawaid al-Fiqh al-Islami* (Al-Syarqiyyah: Maktabah al-Risalah al-Dauliyyah, 1999).

Abdul Karim Zaidan, *al-Wajiz fi Usul al-Fiqh* (Qaherah: Dar al-Tauzi’e wa al-Nasyr al-Islamiyyah, 1993).

Abu Daud, Sulaman bin Ash’ath bin al-Azadi al-Sijistani (*Sunan Abi Daud, Kitab Uqdiyyah, Bab Ijtihad al-Ra’yi fi al-Qadha* (Damsyiq: Dar al-Risalah al-’Alamiyyah, jld. 5, 2009).

Abu Faris, Muhammad Abd al-Qadir, *al-Qadha fi al-Islam*, Cetakan keempat (Amman: Dar al-Furqan, 1995)

Abu Yusuf, Ya’kub bin Ibrahim, *al-Kharaj* (Tunisia: Dar al-Busalamah li al-Nasyr, 1997).

Pemakaian Arahan Amalan Di Mahkamah Syariah

- Al-Bukhari, Abu Abdullah Muhammad bin Ismail, *Sahib al-Bukhari* (Damsyiq: Dar Ibn Kathir, 2002)
- Al-Nadawi, Ali Ahmad, *al-Qawaid al-Fiqhiyyah* (Damsyiq: Dar al-Qalam, 2007)
- Al-Rawahanah, Ali Jum'ah, *al-Nuzum al-Islamiah* (Mafrag: Dar al-Masar, 2006)
- Al-Raysuni, Ahmad, *al-Madkhal ila Maqasid al-Syar'iyah* (Mansourah: Dar al-Kalimah, 2009).
- Al-Sayuti, Imam Jalaluddin Abdul Rahman, *al-Asybah wa al-Nazoir* (Qaherah: Dar al-Salam, 1998)
- Al-Tirmizi, Abu Isa Muhammad Ibn Isa, *al-Jami' al-Saghir* (Beirut: Dar Ihya' al-Turath, jld. 4, t.t).
- Al-Zarkasyi, Badruddin Muhammad bin Bahadir bin Abdullah, *Bahr al-Muhit fi Usul al-Fiqh* (Kuwait: Wazair al-Auwqaf fi al-Syu'un al-Islamiah, jld. 6, t.t).
- Al-Zarqa, *al-Istislah wa Masalib al-Mursalah wa Usul Fuqaha'* (Damsyiq: Dar al-Qalam, 1998).
- Arnus, Muhammad Mahmud, *Tarikh al-Qadha' Fi al-Islam* (Qaherah: al-Matba'ah al-Misriyyah, t.t).
- Daud Mohamad, "Falsafah Pentadbiran Keadilan Jenayah Syariah : Satu Penghayatan Semula" dalam *KANUN 27(1)* (Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 2015).
- Faruk Abdullah Karem, *al-Istihsan wa Namazaj min Tatbiqatibi fi al-Fiqh al-Islami*. (Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, 2012).
- Ibn 'Asyur, Muhammad al-Tahir, *Maqasid al-Syariah al-Islamiyyah* (Qaherah: Dar al-Salam, 2007).
- Ibn Farhun, *Tabsirah al-Hukkam fi Usul al-Aqdiyah Wa Manabij al-Ahkam* (Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, jld 1, 1995).
- Ibn Majah, Abi Abdillah Muhammad bin Yazid al-Qazwini, *Sunan Ibn Majah* (Qaherah: Dar Ihya' al-Kutub al-Arabiyyah, jld 2, 2009).

- Ibn Qayyim, *al-Turuq al-Hukmiyyah fi al-Siyasah al-Syar'iyah* (Qaherah: Dar al-Hadith, 2002).
- Ibn Qudamah, *al-Mugni* (Beirut: Dar al-Fikr, jld.11, 1994).
- Izzuddin bin Abd al-Salam, *Qawaid al-Ahkam fi Masalih al-Anam* (Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, 1999).
- Mazni Abdul Wahab, "Pemeriksaan Mahkamah Syariah Melalui Pemakaian Arahan amalan Jabatan Kehakiman Syariah Malaysia" (Tesis Doktor Falsafah, Jabatan Syariah dan Undang-Undang, Akademi Pengajian Islam, Universiti Malaya, Kuala Lumpur, 2014).
- Mohd. Nasran Mohamad, "Sumber Perundangan Islam" dalam *Dr. Amir Husin, Dr. Abdul Basir Mohamad, Dr. Mohd. Nasran Mohamad, Zaini Nasobah, Falsafah Perundangan Islam* (Kuala Lumpur: Mahzuum Book Services, 2002).
- Muhammad 'Ali al-Sabuni, *Mukhtasar Tafsir Ibnu Kathir* (Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi, jld 1, 1996).
- Muhammad Hisyam al-Burhani, *Sadd al-Zara'ie fi al-Syariah al-Islamiyyah* (Beirut: Matba'ah al-Raihaniy, 1985).
- Muhammad Mahmud Ahmad Tholafahah, *Qa'idah Tassarof al-Imam 'ala al-Ra'iyah Manut bi al-Maslahah* (Riyadh: Maktabah al-Rasyd, 2008).
- Muhammad Salam Madkur, *al-Qadha fi al-Islam* (Mesir: Dar al-Nahdah al-'Arabiyyah, 1964).
- Muslim, Abi al-Husin Muslim bin Hajjaj bin Muslim al-Qusyairi al-Naisaburi, *Sahib Muslim*. (Al-Riyadh: Dar al-Salam, 2000).
- Mustafa al-Nadawi, Abdul Karim al-Sayyid al-Badawi Ahmad Sulaiman, *Tazkirah al-Qadhi wa al-Mustaqdi* (Kaherah: Dar al-Kutub al-Misriyyah, 2015).
- Naswah al-Ulwani, *al-I'tiraf fi al-Da'wa al-Jazaiyyah Dirasah Muqaranah baina al-Syariah wa al-Qanun* (Beirut: Muassasah al-Risalah. 2004).
- Said Ibrahim, *Manhaj Ilmu Fiqh* (Kuala Lumpur: Dar al-Makrifah, 1997).

Pemakaian Arahan Amalan Di Mahkamah Syariah

Shukeri Mohammad (2011). “Siasah Syar’iyyah: Pelaksanaannya Dalam Pentadbiran Negara” dalam *Pelaksanaan Siasah al-Syar’iyyah Dalam Konteks Semasa*, Jabatan Syariah, Kolej Islam Antarabangsa Sultan Ismail Petra (KIAS), 2011).

Soleh Abdullah Hamid, *Raf’u al-Haraj fi al-Syariah al-Islamiyyah Dhawabituhu wa Thatbiquhu* (Riyadh: Afaq al-Ma’rifah, 2020).

Tun Abdul Hamid Mohamad, “Penambahbaikan Dalam Pelaksanaan Undang-Undang Harta Pusaka Islam Di Malaysia” dalam *Seminar Pentadbiran Harta Pusaka Islam Malaysia*. Universiti Putra Malaysia: Institut Penyelidikan Produk Halal, 2014).
<https://tunabdulhamid.me/2014/10/penambahbaikan-dalam-pelaksanaan-undang-undang-harta-pusaka-islam-di-malaysia/> diakses 20 Januari 2020.

Wahbah al-Zuhaili, *al-Fiqh al-Islami Wa Adillatuhu* (Damsyiq: Dar al-Fikr, jld. 8, 1997).

Wael B. Hallaq, *The Origins And Evolution Of Islamic Law*, United Kingdom: Cambridge University Press, 2005).

Zulfakar Ramlee, *Prinsip Maqasid Syariah Dalam Pencegahan dan Penguatkuasaan Jenayah Syariah*, Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM), 2019,
http://www.islam.gov.my/images/Berita/BPUU/cakna_2019/Prinsip_Maqasid_Syariah_Dalam_Pencegahan_Jenayah_Syariah.pdf diakses 5 Julai 2020.

Statut

Akta Kaedah-Kaedah Mahkamah Rendah 1955 [Akta 55]

Akta Mahkamah Kehakiman 1964 [Akta 91]

Akta Prosedur Jenayah Syariah (Wilayah-Wilayah Persekutuan) 1997 Seksyen 230

Akta Tatacara Mal Mahkamah Syariah (Wilayah-Wilayah Persekutuan) 1998 Seksyen 245

Enakmen Pentadbiran Mahkamah Syariah (Kelantan) 1982

Enakmen Tatacara Jenayah Syariah (Kelantan) 2002

Enakmen Tatacara Jenayah Syariah (Selangor) 2003

Enakmen Tatacara Mal Mahkamah Syariah (Kelantan) 2002

Enakmen Tatacara Mal Mahkamah Syariah (Selangor) 2003

Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Sabah) 1992

Ordinan Tatacara Jenayah Syariah (Sarawak) 2001

Ordinan Tatacara Mal Syariah (Sarawak) 2001

Ordinan Undang-Undang Keluarga Islam (Sarawak) 2001

Peraturan-Peraturan Pegawai Awam (Kelakuan dan Tatatertib) 1993 Peraturan 4 & 38

Perlembagaan Persekutuan 1948 Jadual 9

Perlembagaan Persekutuan 1948 Perkara 121(1A)